

Де живуть леви. Образ світу в середні віки

АНТОН ГЕРАСИМЕНКО

26 ЛЮТОГО 2020

Одна з найбільших творчих потреб людини полягає в тому, щоб зображати довколишній світ. Усно, письмово чи візуально – необхідність винести знання зі своєї голови й умістити його на іншому носії належить до рис, що відрізняють нас від тварин. Коли йдеться про візуальне, ми не обмежуємося зображеннями того, що спостерігаємо безпосередньо навколо себе: дерев, звірів, людей, подій. Схильність до системного мислення дає нам змогу – і потребу – змалювати світ як ціле, показати те, чого до середини ХХ століття людське око не мало можливості побачити. Багато століть, аж до появи космічних супутників і гуглівських карт, мапи були унікальним витвором – вони зображали реальне з уявної перспективи.

Фрагмент «Псалтирної мапи» з зображенням фантастичних людських рас, XIII століття

Звісно, ця перспектива була уявною доволі умовно: знайомі та зрозумілі нам історичні мапи XVI–XIX століть, хоча й повні неточностей і лакун, усе-таки намагалися якнайточніше відтворити контури суші й курси річок, спираючись на спостереження моряків і картографів. Але перш ніж мапа стала суто інструментом для навігатора чи офіцера, вона була не такою, як ми звикли уявляти.

У середньовіччі, яке прагнуло ретельно унаочнити будь-яке знання, карта мала іншу функцію. Для морської навігації в ті часи мапами не послуговувалися: моряки подорожували відносно компактними Північним, Середземним і Балтійським морями, керуючись записаними інструкціями, які були професійною таємницею; їх передавали буквально від одного навігатора до іншого, від майстра до учня. На суші орієнтувалися так само, за допомогою путівників (буквально «itinerarium»), які словами описували дороги, напрямки й відстані між містами. Мапи виконували інше завдання: зобразити *ідею*, образ світу. Вони можуть здаватися примітивними, дивними, несерйозними, не придатними до вжитку – та ми просто не розуміємо їхнього призначення й засобів, якими вони оперували.

Мабуть, найнезвичніша для сучасної людини й водночас найтипівіша з середньовічних карт – це так звана «Т–О». Такі мапи отримали назву через свою форму: на них зображено коло світового океану («О») і схематичні води Середземного моря, Дону й Нілу («Т»), які ділять відомий тоді світ на три частини – Європу, Азію і Африку. Цей «диск» світу зовсім не означає, що середньовічні люди вважали Землю пласкою. Основні уявлення про географію автори мап брали з праць античних авторів, таких як Страбон чи Птоломей; в античності ж планету доволі часто уявляли сферичною. Тому «Т–О» – це скоріш пласка проєкція північної півкулі.

Мапа «Т–О» з копії «Етимологій» святого Ісидора Севільського, XIII століття

Мапи цього типу орієнтовані не на північ, як сучасні, а на схід (до речі, саме слово «орієнтація» походить від латинського «Oriens» – «схід»). Символічне скерування християнського світу на схід було помітне і в літургії, і в космології. На сході сходило сонце, на сході (відносно Європи)

містився Єрусалим, зі сходу чекали Спасителя, спираючись на Писання (див. Мт 24, 27). Єрусалим завжди був розташований у центрі мапи як центр світу – адже саме там розгорнулася історія Господнього спасіння людства, там містилася Голгофа й відбулося Воскресіння. «Т–О» показувала світ найпростішим чином, доступним для людей і легким для перемальовування під час копіювання книжок. Детальнішої інформації від неї не вимагали; геометрична обмеженість мапи, навпаки, втілювала важливішу для середньовічної людини річ: досконалість і лад сотвореного Богом світу. Симетрія і точність форм слугували візуальними засобами передання концепцій гармонії та краси – і континенти на мапі «Т–О» позначають саме це.

Ілюстрована мапа «Т-О» з «Букета історій»
Жана Мансея, 1459–1463

Зі сходу й геометрії символізм тільки починається. Детальніші карти, які буквально називали мапами світу, «*mappe mundi*», зберігали основну структуру «Т-О», але мали значно багатший зміст. Зазвичай вони були чималі – Ебсторфська мапа, найбільша зі знаних і знищена під час Другої світової війни, мала розміри 3,6 на 3,6 метра – і насичені деталями, але не такими, як спало б на думку сучасній людині. Точних контурів морів, островів чи півостровів там не було. *Mappa mundi* – це скоріш візуальна енциклопедія, компендіум знань про світ і його символічну структуру. Єрусалим, так само розташований в центрі, становить *axis mundi* – вісь, довкола якої крутиться світ (згадаймо девіз ордену картузіанців: «Хрест стоїть, доки крутиться світ»). Це часто показували буквально: місто на мапі оточували шестірнею, з якої підносилося розп'яття.

Також на мапі зображали біблійні події. Роз'єднаності часу на теперішній, майбутній і минулий тут не було: понадприродну, релігійну реальність сприймали як невід'ємну частину буття в усі часи, тож візуальний опис світу, перенесений на пергамент мапи, був би неповним без подій, що становили найважливішу, метафізичну частину його історії. Майже завжди на картах позначали рай – нагорі, на самісінькому сході, із чотирма біблійними річками, янголом і стіною; а понад раєм, за межею мапи, тобто за межею земного, скінченного світу чекав Христос у Другому пришестві й Останній суд. Ця єдність часу і простору надає середньовічній мапі унікального філософського виміру, не зрозумілого сьогоденню, яке сприймає час – а разом з ним світ – дискретно, тобто розділеним на минуле, теперішнє й майбутнє.

Схід. Фрагмент Ебсторфської мапи Гервасія з Ебсторфа, XIII століття

Утім, не лише біблійні сюжети й метафізика були частиною образу світу. Для реальних і уявних народів, для подій і місць із античної історії та міфології також знаходилося місце. По суті, найближчий сучасний аналог середньовічний мап – це дитячі атласи, де географічна точність поступається наочності: міста показані маленькими малюнками замість точок, регіони – зображеннями людей, тварин, рослин, що там живуть, і так далі. Навіть невідомі території, про існування яких тоді лише здогадувалися, не були мертвими й порожніми шматками землі. Уява картографів оживляла їх класичною і трохи моторошною фразою (бо невідомість лякала людей тоді так само, як і зараз) «*Nic sunt leones*» – «Тут живуть леви». Часом у недосліджених чи маловідомих землях картографи селили абсолютно уявних істот: кінокефалів (песиголовців), моноподів (людей із одною ногою), блемміїв (людей із обличчями на грудях) і багатьох інших.

Навігаційна мапа з каталанського атласу. Школа картографії з Майорки, 1375 рік

Що ж сталося з цими візуальними енциклопедіями середніх віків? Коротко кажучи, їх убила морська навігація. Приблизно в XIV столітті Середземномор'ям, де завдяки італійським таласократіям активно розвивалася торгівля, поширився новий тип мап, пристосований спеціально до потреб мореплавців. Ці карти містили доволі точні контури узбереж, координати портів і навігаційну сітку, а зорієнтовані були на північ – із практичних міркувань. Деякий час нова і стара традиції співіснували: навігаційні мапи містили ті самі зображення, що й *tarrae mundi*, а карти у книжках і на стінах показували точний обрис континентів, а не схематичний. XVI століття, час вибуху мореплавства й географічних відкриттів, остаточно зафіксувало перемогу нових мап над старими: образ світу щодня оновлювали картографи й навігатори кораблів, які віддавали перевагу точності. Революція в картографії означала й революцію в сприйнятті світу, яке вже рухалося від трансцендентного, метафізичного образу середніх віків до новочасного антропоцентризму.

Мапа Ніколая де Кавері, 1506 рік

АНТОН ГЕРАСИМЕНКО

26 ЛЮТОГО 2020

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line **284**